

Marxizm ve sınıf mücadelesi

Mustafa Kemal Coşkun

-I-

Marx'ta yeni olan şey nedir diye sorulsa buna belki bir çok yanıt verilebilir. Ancak bu soruya verilebilecek en doğru yanıtlardan biri, Marx'ın tarihin ne olduğuna ilişkin kendisine kadar gelmiş bilinmezlik peçesini kaldırmış olmasıdır. Bu peçe en temelde *Komünist Manifesto*'da geçen "Bugüne kadarki tüm toplumların tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir" cümlesiyle kalkar ve çok açık ve berrak bir tarih anlayışıyla karşımıza çıkar.

Marx kendi katkısını çok bilinen ve çok alıntılanan Weydemeyer'e mektubunda fazlasıyla mütevazı bir biçimde anlatır. Bu mektupta üç maddede şunları belirtir: "Benim yeni olarak yaptığım" der Marx, (1) Sınıfların varlığının ancak üretimin gelişimindeki belirli tarihsel evrelere bağlı olduğunu; (2) sınıf savaşımının zorunlu olarak proletarya diktatörlüğüne vardığını; (3) bu diktatörlüğün kendisinin bütün sınıfların ortadan kaldırılmasına ve sınıfsız bir topluma geçişten başka bir şey olmadığını tanıtlamak olmuştur.

İlk maddeden, sınıfların ezeli ve ebedi olmadığını, zira tarihin belirli bir aşamasında ortaya çıktıklarını anlıyoruz. Demek ki sınıflar, sadece belirli koşullarda ortaya çıkabilir, bu nedenle sınıfların varlığı zorunlu değildir. Bu nokta önemlidir, zira bu, burjuva iktisatçılarının ve tarihçilerinin göremediği/görmediği

tarih anlayışına kapıyı açmaktadır. Ama burada kalmaz. Özellikle üçüncü madde zaten bununla bağlantılıdır, proletarya diktatörlüğü sınıfları ortadan kaldıracak ve sınıfsız bir topluma varılmış olacaktır. Buradan bir kaç sonuç çıkarabiliriz. Birincisi, sınıf ve sınıf mücadelesi, Marx için, sadece toplumu analiz etme birimi değil, aynı zamanda toplumu değiştirmenin aracıdır. İkincisi, sınıf mücadelesi ile toplumu değiştirmek demek, sınıfsız ve dolayısıyla özgür, eşit ve mutlu bir topluma ulaşmak demektir. Demek ki işçi sınıfı, sınıf mücadelesini sadece kendi diktatörlüğünü kurmak ve bunu sürdürmek için değil, sınıfları, dolayısıyla kendisini de ortadan kaldırmak için verecektir. Bu, geleceğin toplumunda sınıfların da sınıf mücadelelerinin de olmayacağı anlamına gelir. Marx'a kadar böyle bir tarih anlayışı ortaya çıkmamıştır ve Marx'ın en önemli katkısı bu tarih anlayışıdır.

Ne var ki, Marx'ın sınıflara ve sınıf mücadelelerine dayalı bu tarih anlayışı, günümüzde ya çarpıtılarak kavranmakta ya da bütünüyle reddedilmektedir. Özellikle 1980'li yıllardan sonra çok sayıda yeni teorisyen tarafından savunulan düşüncelerin temel özelliği, dünyamızın köklü bir alt-üst oluş sürecinde olduğu ve özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan uluslararası ilişkiler sisteminin, ekonomik, politik ve ideolojik düzeylerdeki yapıların hızla değişmekte olduğudur. Bu çerçevede, özellikle 20. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, gerek sol değerlerin gerekse bu sol değerler tarafından savunulan işçi sınıfı hareketlerinin bir yenilgisiyle yüz yüze olduğumuz yorumları yapılmaktaydı. Nitekim, işçi sınıfının bittiği, dolayısıyla işçi hareketinin bittiği, üstelik işçi sınıfının artık sosyalizmden nesnel bir çıkarımın olmadığı, sınıfa dayanmayan “yeni toplumsal hareketler”in geliştiği, yeni bir hizmet sınıfının ortaya çıktığı, bunların da sosyalizm ile değil, Habermas'ın ve post-Marksistlerin deyişiyle “radikal bir demokrasi” anlayışıyla ilgisinin olduğu telkin edilmektedir epey bir zamandır. Bu teorilerin son örneği, Dipesh Chakrabarty ve Ranajit Guha'nın temsil ettiği “maduniyet çalışmaları”dır.¹

İşin daha da önemli yanı, sol aydınların da bu rüzgâra kapılması, liberalizmin ve postmodernizmin etkisi altına girmesiydi. Böylece sınıf mücadelesi perspektifini bir tarafa koyarak liberalizmin etkisiyle devlet-sivil toplum ikiliği üzerinden ya da postmodernizmin etkisiyle kimlik politikaları çerçevesinde analiz yapmaya kalkışan bir sol aydın çevresi türedi. Buradaki temel vurgu, işçi sınıfının modern tarih içerisinde işgal etmiş olduğu merkezi konumunun artık ortadan kalktığı, doğrusu, işçi sınıfının artık bir toplumsal aktör/özne olarak düşünülmemesi gerektiği idi:

...siyasal aktivizmin, sınıf mücadelesinin ve devrimci örgütlenmenin kimi bi-

¹ Bkz. Dipesh Chakrabarty, *Avrupa'yı Taşralaştırmak*, çeviri: İlker Cörüt, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2012; Ranajit Guha, *Dünya Tarihinin Sınırında Tarih*, çeviri: Erkan Ünal, İstanbul: Metis Yayıncılık, 2006.

çimlerinin zamanının artık geçtiğini ve işe yaramaz hale geldiğini belirtelim. Bu biçimlerin kimisi taktik ve stratejik hatalar nedeniyle geçersiz kalırken kimisi de isyan bastırma hamleleri sonucunda etkisiz hale geldi; ama bunların ölümünün daha önemli bir nedeni bizzat çokluğun geçirdiği dönüşümdür. Günümüzde toplumsal sınıfların küresel bileşiminin dönüşümü, maddi olmayan emeğin hegemonyası ve ağ yapılarından kaynaklanan yeni karar alma biçimleri, bütün devrimci süreçlerin koşullarını köklü bir biçimde değiştiriyor... bugünkü ayaklanma deneyiminin çokluğun bağrında tekrar keşfedilmesi söz konusudur.²

Özellikle maduniyet çalışmalarının tezlerini değerlendirdiği bir kitabında kendisini “sol”da konumlandıran Dworkin’den kısa bir alıntı yapmak kimi sol entelektüellerin bu noktadaki durumunu aydınlayacaktır:

Sınıfın öldüğüne ilişkin beyanlar oldukça abartılıdır; ancak açıklayıcı bir kavram olarak sınıfın statüsü ciddi ve belki de geri dönülmez bir biçimde azalmıştır... Sınıf anlatıları eskiden farklı düşünsel çabaları bir araya getirmeye yararken, şimdilerde parçalanma ya da parçalılık hüküm sürmeye başlamıştır.³

Sanırsız bu kadar yeterli, burada uzun uzun bu teorilerden bahsedecek değiliz, zira bu yazıda odaklanacağımız asıl konu bu olmayacak ama buradan türeyecek. Öncelikle birbirlerinden tamamen farklı noktalara vurgu yapmakla birlikte bu teorilerin bir kaç ortak özelliğine bakalım.

Bunlardan birincisi, bu teorilerin her türlü evrenselleştirici kategoriyi reddetmesidir. Konumuz açısından düşünüldüğünde, elbette sınıfların ve sınıf mücadelesinin de evrenselliği reddedilir. Nitekim, bir makalesinde Gyan Prakash, her ne kadar sınıf ilişkilerinin asılsız olmadığını belirtse de, kapitalizmi (ve sınıfı) tarihsel analizin temeli yapmanın heterojen tarihleri homojenleştirmek anlamına geleceğini belirtir.⁴ Yani her türlü evrenselleştirici öge, kültürel pratikleri, heterojenlikleri ve buradan ortaya çıkan bağdaşmazlıkları bir tarafa bırakır ona göre. Dolayısıyla her türlü mücadelenin kaynağı da, belirli bir sınıf çıkarını ifade etmeyen ve heterojen, emekçilerin kültürüne özgü tarihlerinin ürünü olarak görülecektir.

İkincisi, sınıfın öldüğünü iddia eden bu teoriler, “eski hareketler” olarak niteledikleri sendikal hareketleri ya da genel olarak sınıf hareketlerini “iktidarı devirmeye ve ele geçirmeye yönelik hareketler” olarak görürlerken bunun kar-

2 Michael Hardt, Antonio Negri, *Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*, çeviri: B. Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004, s. 86.

3 Dennis Dworkin, *Sınıf Mücadeleleri*, çeviri: Utku Özmakas, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s. 359-360.

4 Gyan Prakash, “Postcolonial Criticism and Indian Historiography”, *Social Text*, sayı: 31-32, 1992, s. 14.

şısında “yeni hareketler”i yaşam biçimini savunan hareketler olarak ele alırlar. Bunun doğal sonucu, “eskinin” sınıf hareketlerinin aynı zamanda ya da aslında politik hareketler olması, ama artık ekonomik yeniden dağıtım ya da siyasal iktidarla ilgili sorunlara değil, hayatın niteliğine ilişkin sorunlara vurgu yapan, dolayısıyla politik olmayan hareketlerin gelişmesidir onlara göre. Çünkü artık iktidarı hedefleyen hareketlerin miadı dolmuş, işçi sınıfının yapısı da bütünüyle değişmiştir. Sınıf mücadelesinin esas olarak politik bir mücadele olduğunu, yani sınıf mücadelesinin iktidarı hedeflediğini yıllar önce Dahrendorf, Marx’a atıf yaparak şu sözlerle belirtmişti:

Sınıfların oluşumu daima siyasal alanda ortak çıkarların örgütlenmesi anlamına gelir. Bu nokta, sınıfların ortak bir çıkarla bir araya gelmiş politik gruplar olduğunun vurgulanmasını gerektirir. İki sınıf arasındaki mücadele politik bir mücadeledir. Bu nedenle sınıflardan sadece politik çatışma alanında söz edebiliriz.⁵

-II-

Burada bu iki iddiayı ele alacağım. İkincisinden başlamak istiyorum.

Sınıflar, insanların tarihsel olarak belirlenmiş bir toplumsal üretim sistemi içerisinde üretim araçlarına karşı buldukları konumlarla tanımlanırlar. Yani, doğrudan çalışanlar tarafından üretilen artı-değere el koyan sınıf üretim araçlarının sahibi olan sınıftır. Dolayısıyla sınıf, artığa el koymanın, yani sömürü olgusunun toplumsal yapıdaki cisimleşmiş halidir. Elbette sınıf mücadelesi de buradan türeyecektir. Sınıf mücadelesi, sınıfların oluşmasına neden olan sömürüye karşı direnişi içeren bir ilişki biçimidir. Bu, sınıfların ve sınıf mücadelesinin tek tek olaylarda ampirik olarak gösterilebilen gerçek ögeler olduğunu gösterir. Nitekim Marx, *Fransa’da Sınıf Mücadeleleri ve 18 Brumaire*’de burjuvazi ile proletaryanın, burjuvazinin farklı fraksiyonlarının, köylülüğün, lümpen proletaryanın, küçük burjuvazinin mücadelelerini somut örneklerle ortaya koyup analiz eder. Bunun nedeni, “koşulların ve insan faaliyetinin değiştirilmesinin ya da kendi kendine değişmesinin üst üste çakışması(nın)... devrimci pratikle kavranabilir”⁶ olmasıdır. Yani devrimci pratik, sınıf mücadelesi açısından merkezi konumdur, zira böylece proletarya, kendisini toplumu değiştirmeye ve yeni bir toplum yaratmaya uygun hale getirecektir.

Sınıf mücadelesi hem ekonomik hem de siyasal mücadeleleri kapsar. Ancak gündelik yaşam içerisinde işçilerin ekonomik mücadelesi siyasal mücadeleyi gölgede bırakır genellikle. Ancak bu, her iki mücadele türünün birbirlerinden apayrı şeyler olduğu anlamına gelmez. Tam da bu nedenle sınıf mücadelesi yaşam ve

5 Ralf Dahrendorf, *Class and Class Conflict in Industrial Society*, California: Stanford University Press, 1959, s. 9 (Vurgu orijinalinde).

6 Feuerbach üzerine 3. tez.

çalışma koşullarının iyileştirilmesi için yapılan mücadelelerle sınırlanamaz, sınıf bilincinin gelişmesi açısından her ikisi de gereklidir. Tıpkı Lenin'in vurguladığı gibi:

Siyasal ajitasyon gibi ekonomik ajitasyon da proletaryanın sınıf bilincinin gelişmesi için aynı ölçüde gereklidir ve siyasi ajitasyon gibi ekonomik ajitasyon da Rus işçisinin sınıf savaşımı için kılavuz olarak aynı ölçüde gereklidir, çünkü her sınıf savaşımı bir siyasi savaşımdır.⁷

Burada son cümleye dikkat edelim. Benzerini Marx ve Engels'te de bulabileceğimiz önemli bir cümledir bu. Örneğin Marx'ın 23 Kasım 1871 tarihli Bolte'ye mektubunda ekonomik ve politik mücadelelerin birliği şöyle anlatılır:

İşçi sınıfının politik hareketinin nihai hedefi, elbette ki, bu sınıfın politik iktidarı ele geçirmesidir, ve bu da, doğal olarak, işçi sınıfının belirli bir noktaya kadar gelişmiş ve onun ekonomik mücadelelerinden doğmuş ön örgütlenmesini gerektirir.⁸

Ama çok daha açık biçimde 1872'de Lahey'de yapılan genel kongre kararlarını yazarken 7. maddede Marx ve Engels proletaryanın politik mücadelesi üzerine şunları yazarlar:

Proletarya, mülk sahibi sınıfların kolektif gücüne karşı mücadelesinde, ancak mülk sahibi sınıflar tarafından kurulmuş eski partiler karşısında ayrı bir siyasi parti haline gelirse, bir sınıf olarak davranabilir. Proletaryanın siyasi bir parti haline gelmesi, toplumsal devrimin ve onun nihai hedefinin, sınıfların kaldırılmasının, zaferinin güvence altına alınması için vazgeçilmezdir. İşçi sınıfının iktisadi mücadele ile zaten sağlanmış olan güç birliği, bu sınıfın elinde, kendisini sömürenlerin siyasi iktidarına karşı mücadelesinde de manivela olmalıdır. Toprak ve sermaye beyleri, iktisadi tekellerini savunmak ve sürdürmek ve emeği köleleştirmek için, hep siyasi ayrıcalıklarından yararlandıklarına göre, proletaryanın büyük görevi siyasi iktidarı ele geçirmek olmaktadır.⁹

Proletarya, eğer sınıfları ortadan kaldıracaksa, bunu gerçekleştirmenin yolu proletaryanın siyasi egemenliğidir. Zira devrimin kendisi zaten en yüksek siyasi eylemdir. Bu anlamda sınıf mücadelesi, kendi hedefine ve siyasetine sahip bağımsız bir parti ile gerçekleştirilebilir ancak. Bu anlamda yukarıda Dahrendorf'un

7 Lenin, "Rus Sosyal Demokratların Görevleri", Marx-Engels-Lenin, İşçi Sınıfı Partisi Üzerine içinde, çeviri: Arif Gelen, Ankara: Sol Yayınları, 1993, s. 141.

8 Marx-Engels, *Seçme Yapıtlar-2*, Ankara: Sol Yayınları, s. 506.

9 a.g.e., s. 347-48.

da vurguladığı üzere sınıf mücadelesi politik bir mücadeledir.

-III-

Ancak asıl tartışma bundan sonra başlamalıdır. Şimdi liberal ve postmodernist tezlere yeniden dönelim. Yukarıda da aktardığım gibi, genel olarak bu tezlere göre sınıfın yapısı değiştiğinden artık işçi sınıfından bir sınıf mücadelesine girişmesini ve bir devrim yapmasını beklemek yanlıştır. Hatta onlardan çok daha önce, Bernstein, yaşam düzeylerinin yükseldiğini, orta sınıfların büyüdüğünü, sınıf yapısının karmaşıklaştığını ileri sürerek işçi sınıfının toplumsal etkisini yitirdiğini, sınıf mücadelesinin geçersiz bir kavram haline geldiğini ileri sürmüştü. Bu tamamıyla yanlıştır fakat bir an için bunun doğru olduğunu düşünelim. Daha doğrusu bir an için dünyanın hiçbir yerinde işçi ve emekçilerin ne ekonomik ne de siyasal bir mücadeleye girmediklerini var sayalım. Nitekim sömürü ilişkilerinin var olduğu sınıflı bir toplumda bir sınıfı oluşturan bireyler, aynı sınıfta oldukları insanlarla ortak çıkarlarının olduğunun, kendi çıkarları karşısında ve bu çıkarlarla tamamen zıt başka çıkarlara sahip sınıflar olduğunun ve onlarla uzlaşmaz çelişkilerinin var olduğunun farkında olmayabilirler ve tam da bu nedenle ne ekonomik ne de siyasal bir mücadeleye girmeyebilirler. Eğer sınıf mücadelesi dediğimizde tek ölçütümüz ekonomik ve siyasal mücadeleler olacaksa, işçiler böylesi mücadelelere girişmediğinde sınıf mücadelesinin olmadığını söylemek zorunda kalacağız demektir. Bu durumda sınıf mücadelesinin hala evrensel bir unsur olduğunu söyleyebilir miyiz?

Bu noktada sınıf mücadelesinin **sadece** ekonomik ya da politik alana indirgenerek **tanımlanamayacağını** vurgulamak istiyorum. Sınıf mücadelesi, tesadüfi, süreksiz ve kesintili bir şey değil, sömürünün var olduğu sınıflı toplumların sürekliliği ve kalıcı bir özelliğidir. Bu nedenle sınıf mücadelesi kavramı, işçi sınıfından bireylerin kendisini bir sınıfa ait görmediği, karşıt bir sınıfın varlığına ilişkin herhangi bir bilince ulaşmadığı, dolayısıyla da ekonomik ya da politik bir mücadeleye hiçbir biçimde girişmediği durumlarda bile geçerlidir ve hatta dünyada ne olup bittiğini anlamının aracı, bunu anlamaya yönelik bir perspektif olarak kullanılabilir. Bunun birinci nedeni, sömürü olgusunun kendisinde yatar. İşçinin ürettiği artı-değere el koymanın kendisi, burjuvazinin kendi varlığını devam ettirme çabası anlamında zaten bir sınıf mücadelesidir. Kaldı ki, bizzat işçinin varlığı, sadece ekonomik alanda değil toplumsal alanda da bir takım sonuçlar doğurur. Bu çerçevede sınıf mücadelesinin, sınıflar (daha doğrusu işçi sınıfı) politik olarak var olmadan önce de var olduğunu vurgulamamız gerekir. Ancak daha da önemlisi, Marksizm’de evrensel olan şey burada aranmalıdır, yoksa işçilerin her zaman ya da kendiliğinden ekonomik ve politik bir mücadeleye girişeceğinin kesin görülmesinde değil. Ancak elbette ki proletaryanın yeni bir toplumu oluşturmasının temeli, onun siyasal bir parti haline gelmesi ve açık mücadelelere girişmesiyle atılacaktır.

Sınıf mücadelesini böyle tanımlayabilmemizi sağlayan başka nedenler de var. Nitekim sınıf mücadelesi dendiğinde anlaşılması gereken şey, sadece işçi sınıfının burjuva sınıfına ya da herhangi bir sınıflı toplumda alt sınıfların üst sınıflara karşı vereceği/verdiği ekonomik ve politik mücadeleler değil, aynı zamanda sınıfların kendi aralarındaki mücadelelerdir. Dolayısıyla işçi sınıfı herhangi bir mücadeleye girişme bile, burjuva sınıfının farklı fraksiyonları birbirleriyle sürekli bir mücadele içerisinde. Bu, hem artı-değere kimin daha fazla el koyacağından, hem de siyasal iktidarda kimin çıkarlarının temsil edileceğinden kaynaklanan bir çatışmadır. Elbette ki bu çatışma, tarihsel gelişmenin önündeki engellerin kaldırılmasına ve sınıfların ortadan kaldırılmasına yönelik olmayacaktır, ama sonuçta burjuvazinin birbirine karşı vermiş olduğu bir sınıf mücadelesidir bu.

Diğer taraftan alt sınıflar, politik olarak örgütlenmemiş olsa bile gerek işyerinde gerekse gündelik yaşamlarında bir direniş geliştirirler. Nitekim burjuvazi güçlü ve örgütlü olduğunda James Scott'ın bahsettiği türden zayıfın silahları türünden mücadeleler de gelişir. Scott'ın çalışmasında buna yönelik bir çok örnek vardır.

...Malayalı pirinç yetiştiricileri, resmi İslami aşar vergisini ödemekten nefret ediyorlardı. Bu vergi adaletsiz bir şekilde toplanıyor, toplanması sırasında rüşvet yeniyor, hasılat eyalet başkentine gönderiliyor ve köydeki tek bir yoksul kişi dinsel otoritelerden herhangi bir yardım almıyordu. Malaya köylüleri sessizce ve yavaş yavaş, resmi olarak ödenmesi gerekenin ancak yüzde 15'inin gerçekten ödendiği bir düzeye kadar, aşar vergisi sistemini neredeyse ortadan kaldırmayı başardı. Aşar vergisine ilişkin ayaklanmalar, gösteriler, protestolar yapılmadı; tek yapılan çok çeşitli yollarla sabırlı ve etkili bir kemirmeydi: işlenen toprak miktarı konusunda sahte beyanlar, toprak bildirimlerinin yapılmaması, az ödeme ve pirincin nemden bozulmuş olarak ya da ağırlığını artırmak için taşlı ve çamurlu biçimde teslim edilmesi.¹⁰

Dolayısıyla, son olarak şu noktaları vurgulamak isterim: (1) Sınıf mücadelesi evrenseldir ve bu evrensellik işçilerin sürekli olarak verdikleri ekonomik ve politik mücadelelerde değil sömürünün ve artı-değere el koymanın kendisinde aranmalıdır ve bu nedenle proletarya ekonomik ve politik mücadele vermediğinde sınıf mücadelesinin olmadığı söylenemez; (2) işçi sınıfı ekonomik ve politik olarak bir mücadeleye girişmediğinde bile gündelik hayatında ve özel yaşamında şu ya da bu biçimde direnir, yani bir sınıf mücadelesi verir; (3) sınıf mücadelesi sadece karşıt sınıfların birbirlerine karşı verdikleri bir mücadele değil, aynı zamanda sınıfların birbirleri arasında verdiği mücadeleler çerçevesinde anlaşılabilir.

¹⁰ James C. Scott, *Tahakküm ve Direniş Sanatları*, çeviri: Alev Türker, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995, s. 145.